



ИЗ ИСТОРИЯТА НА ИЗДАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ У НАС

ФОРМИРАНЕ НА ИЗДАТЕЛСКИТЕ ЦЕНТРОВЕ В БЪЛГАРИЯ

Лъчезар ГЕОРГИЕВ

През времето на първата българска държава се създават четири големи издателски средища – Плиска, Преслав, манастирският комплекс при с. Равна и Охрид¹. Плиска, Преслав, а сетне и Охрид са български столици, в които книжнината се покровителства и подпомага от висшата духовна и светска власт. Не е без значение и присъствието на личността в дадено средище, за да го формира и доразвие, както това става с пристигането на учениците на Кирил и Методий в Плиска. Очевидно тяхното присъствие, а вероятно и участие дава подтик през X век в манастирския комплекс в Равна, Провадийско да се формира друго голямо книжовно и просветно средище². Литературата и въобще книжнината, създавана в тези старобългарски средища, има философски, исторически, полемичен или белетристичен характер. Може само да се съжاليا, че унищожението и загубата на ръкописите не ни позволява да очертаем една пълна картина на тези, а навярно и на други издателски средища от епохата. Характерно за книжнината от онова време е още уникалността на всеки екземпляр. На практика оригиналът или неговите преписи, варианти, редакции са единични екземпляри, които са притежание на царските и манастирските библиотеки, на заможни боляри. Опустошителните войни играят крайно негативна роля и нерядко способстват за прекъсване дейността на предишните книжовни средища, както това става с Преслав. С възстановяването на

българската държава след освобождението от властта на Византия новата столица Търново се превръща в първостепенен издателски център. Процъфтява преводаческата и компилаторската книжовна дейност, развива се житийната литература, летописанието, химнографията, книжнината, свързана с нуждите на държавата и църквата. Писателите от Търновската книжовна школа – Евтимий Търновски, неговите преки и непреки ученици Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински, Константин Костенечки, Владислав Граматик и Димитър Кантакузин допускат съжителстване на различни жанрове художествени методи в своите творби; в произведенията им откриваме своеобразна симбиоза например на похвални слова и жития, както това става практика при Евтимий Търновски и Димитър Кантакузин⁴.

Търновската книжовна школа е един от най-уникалните книжовни центрове в историята на българската литература и на българската книга. Като средище на исихазма столицата Търново става естествен разпространител на литературни идеи; тук си дават среща богомили, варлаамити, жидовствувачи книжовници. Нови постижения се достигат в миниатюрното изкуство и при оформлението на книгата, с която тя вече може да се разглежда като действителен обект на изкуството – и по отношение на подвързията, и по отношение на книжното тяло. Търново като книжовен център дава своето отражение и в създаването на други книжовни средища

— манастирът “Света Богородица” в областта Парория (Южна Странджа, след 1325 г.), “Св. Никола” в Килифарево (ок. 1350 г.) и “Света Троица” край столицата на Второто българско царство (ок. 1371)⁵. Книжовниците от града поддържат връзки и с други книжовни средища — Рилския манастир и Зографския манастир в Атон, където са били дарявани и съхранявани литературни паметници от Търновската книжовна школа.

Като книжовни центрове от този период се оформят и атонските манастири — Великата лавра “Св. Атанасий” и българският Зографски манастир, манастирът Епикерниев, градът Видин — който за известно време е столица на западното българско царство преди завладяването на България от турците. Османското нашествие обаче задълго прекъсва книжовните традиции и разрушава съществуващите дотогава книжовни центрове. Сравнително добри условия за работа се установяват в западните български земи. Като значителен книжовен център се утвърждава през XV век Рилският манастир, средища на книжовност са и манастирите край София, Скопие и Кратово. Кръстопътното значение на тези будни места на българската книжовност се обяснява и с движението на монаси от Атон в посока към влашките княжества и Русия. Развива се химничната и житийна литература, извършват се преписи на богослужебни книги⁶. През XVII — XVIII век старопланинските манастири са своеобразни книжовни центрове, където се извършва преписваческа дейност на богослужебната литература. Наред с Врачанския манастир “Св. Троица”, Етрополския “Варовитец”, Черепишкия манастир, Ловчанския манастир, Елешничкия манастир “Яковщица”, Тетевенския манастир и в други области се забелязва книжовна работа — Прилепския манастир “Трескавец”, Слепенския мана-

стир, скопските манастири, Кукленския манастир “Козма и Дамян” в Родопите. Преписвачите калиграфи хвърлят усилия върху художественото оформление на книжното тяло и подвързията, на изящния ръкописен шрифт. Постепенно книжнината се освобождава от сковаващите рамки на манастирската обител и със създаването на първите училища започва да се формира и в балканските градове — Сопот, Карлово, Копривщица, Трявна, Елена, Жеравна, Враца, в средногорските, Панагюрище, и в Самоков⁷.

Когато говорим за книжовните средища от XVII — XVIII век, предходници на националното ни Възраждане, не може да не споменем за книжовната школа на Паисий Величковски, създадена по време на пребиваването му в Света гора, а сетне и в манастира Нямцу край град Яш, Молдова. В обкръжението на П. Величковски са и българи, сред които неговият приближен ученик йеросхимонах Спиридон, автор на “История во кратце”. Според Боян Пенев тази история не е препис на Паисиевата “История славянобългарска”, а свободна компилация, съставена на базата на няколко източника, като изложението на събитията стига до 1789 г.⁸ Както подчертава авторът, Величковски създава книжовна школа, чиито особености и похвати проличават в написаното от Спиридон⁹. В едно от най-новите изследвания, сборника “Паисий Величковски и неговата книжовна школа” авторите и съставителите свързват творчеството на книжовника с началото на духовното възраждане в православния славяноезически свят през XVIII век, като привеждат нови факти от историята и книжнината на Рилския, Преображенския и Троянския манастир. За първи път се публикува “Служба на преп. Теодосий Търновски” от йеросхимонах Спиридон Рилски¹⁰.

Във връзка с определянето на книжовните центрове известният наш книговед

Маньо Стоянов ратува за изработването на топографска карта на българската книжнина, изхождайки от различни посоки на интерпретация по този въпрос — дългия единадесетвековен период и “многоцентрието на българската книжнина”, от специфичните общественно-политически условия за нейното развитие, от процесите в отделните книжовни средища през вековете¹¹. Според автора феодалното устройство по време на Второто българско царство позволява ръководителите на светската и църковната власт да станат видни книжовници и същевременно покровители на книжнината. Такива са Теодосий Търновски, Евтимий Търновски сред патриарсите, Иван Асен II, Иван Александър и Срацимир сред управляващите. Болярите в отделните провинции също се стремят да създадат условия за просперитет на книжовността. Пример за това е севастократор Калоян, превърнал село Бояна край град Средец в център, откъдето се създават значими книжовни и художествени паметници¹². Маньо Стоянов с основание посочва образци, излезли от средновековните книжовни центрове на Второто българско царство като Томичевия псалтир, Манасиевата летопис, Лондонското евангелие, Синодикът на цар Борил, творбите на патриарх Евтимий Търновски, Боянското евангелие и Боянския псалтир, Бдинския сборник, Охридския псалтир, Добрейшовото евангелие, Ловешкия сборник¹³. Авторът смята, че съществено развитие на книжовната продукция се осъществява през XVIII век, при съставителството на дамаскините — сборници със смесено съдържание. Те се разпространяват вече освен в църковната обител и в дома на обикновения българин. Такива са Троянският, Сопотският, Копривщенският, Пирдопският, Пазарджишкият, Беловският, Констенецкият, Врачанският, Свищовският, Еленският, Райковският дамаскини.

Все пак не бива да забравяме, че българската книжнина по време на османското владичество се развива при изключително трудни условия. На първо място, тя е преследвана или ако не е така, поне не е подпомагана от турското правителство. Нерядко книжовните изяви на авторите се считат за проява на свободомислие. В същото време в цивилизована Европа се развиват прогресивно технологиите на книгопечатането. Тяхното начало е поставено от холандеца Лоренц Костер, италианеца П. Кастилдо, французина от чешки произход в град Авиньон Прокоп Валдфогел, последвано от изобретенията в печатарството на Йоханес Гутенберг. Изобретеното от него в Майц и Страсбург представя европейския XV век като век на началото за световното книгопечатане в неговия съвременен аспект. Периодът на инкунабулите — началният, люлчен период на печатарството в Западна Европа, който непосредствено следва изобретенията на Гутенберг и създава десетки хиляди заглавия с около 12 млн. тираж, е завидно време за началото на книгоиздаването и полиграфията.

В тази епоха се появява първият български печатан сборник, известен под името “Абагар”. Отпечатан е на кирилица през 1651 г. в Рим от българина Филип Станиславов, родом от свищовското село Ореш, възпитаник на католическата конгрегация в папската столица и никополски епископ. Името на книгата произхожда от название на муска, талисман, амулет, употребявано от павликянското население в Свищовско¹⁴. По своя характер книгата, състояща се от пет големи листа, е молитвеник, в който са поместени апокрифни и християнски молитви. Според Георги п. Христов апокрифните творби в “Абагар” имат връзка с богомилската книжнина в старобългарската литература¹⁵. Боян Пенев счита, че в молитвите от сборника са използвани еретическите учения, разпространени меж-

ду павликяните. А целта на автора, както сам отбелязва в послесловието си, е да поднесе труда си на българския народ и да въздейства на покатоличените павликяни, отклонявайки ги от еретическите възгледи¹⁶. Везика на “Абагар” присъстват църковнославянски, сърбо-хърватски и български лексикални конструкции. За пръв път в тази книга печатно се възпроизвеждат елементи от новобългарския език. Тук може да добавим, че езикът на Филип Станиславов е свързан определено с местния говор на българите в Свищовско, а и предназначението на сборника е отправено индиректно към българите католици от Свищовския и Никополския край. По-късно, през Възраждането, друг свищовец — Драган Цанков, с публицистичната си дейност, с издаването на цариградския вестник “България” ще опита отново в мащабен план да приобщи българите към католицизма, ще проповядва униатската идея, която — макар и продиктувана от сложните дипломатически ходове на видния общественик във времето на църковната борба за независима екзархия, ще намери и положително отражение сред българите католици в Свищовско и на други места.

За разлика от книжовния център, който е едно по-широко и обобщено понятие с оглед на процесите, протичащи при литературата и книжовността, издателският център трябва да се разглежда в по-тесен смисъл, като един своеобразен комплекс, в който е налице развитието на веригата **автор — издател — печатар — книгоразпространител**. В епохата на Българското възраждане той придобива такива характеристики, които съществено го отличават както от средновековните книжовни центрове у нас, така и от онези книжовни центрове, които се формират в България след Освобождението. Но кои са особеностите на издателския център през

възрожденската епоха — време на формиране на българската нация, на интензивно развитие на цялостния стопански и културен живот на българина?

* За възрожденския книжовен център е характерно кръстопътното, средищното място, където се пресичат транспортни и стопански връзки, етноси, религии, различни културни пластове на книжовността, чиито носители са и местни, и преминаващи автори, книжовници, учители, свещеници, радетели на борбата за църковна независимост, участници в националноосвободителното движение. Така той става и своеобразен издателски център през възрожденската епоха.

* Авторите в издателския център обикновено са издатели на своите творби, съставители, редактори и коректори. Те наблюдават цялостния процес на производство на книгата — от създаването на ръкописа до отпечатването и разпространението. Някои са едновременно и издатели на книжнина, други създават свои книжарници и дори печатници.

* При издаването на произведенията си авторите разчитат на различни форми на духовно меценатство — богати и преуспяващи българи, с чието “иждивение” се извършва издаването; читалища; дружества; църковно-градските общини и църквата.

* При издаването на периодика — предимно вестници и списания, авторите прибегват до помощта на лични връзки и познанства; осъществяват контакти с помощта на читалища и училища, организират мрежа на спомоществователите, които се грижат за разпространението и абонамента на периодичните издания.

* Характерно е, че в много случаи поради липсата на печатници издателите прибегват обикновено до услугите на печатници в чужбина — Смирна, Брашов, Римник, Цариград, Белград, Будим (Будапеща), Виена, Нови Сад, Белград, Прага,

Загреб, Букурещ, Болград, Браила, Моска, Одеса, Киев.

* Постепенно и във вътрешността на Османската империя се откриват печатници — във вилаетските и окръжните центрове — Смирна (Измир), Русчук (Русе), Одрин, Солун. Най-съществена роля в тази насока играе печатницата на Дунавската област, която за периода 1864 — 1877 г. отпечата около 160 книги, а също и периодични издания. Снабдена е с модерна за епохата скоропечатна техника, литографски преси, книговезки машини.

* Опитите на Никола Карастоянов в Самоков и Теодосий Синаитски в Солун за създаване на български печатници дават известни резултати, но само като обещаващо начало на българската полиграфия. Те действат в нелегални или полулегални условия. Въобще властите не гледат с добро око отварянето на български печатници във вътрешността на България — показателни в това отношение са неуспешните опити на Драган Цанков и Пандели Кисимов през петдесетте години на XIX век да открият печатници съответно в Свищов и Търново. Дял за това има и подмолната роля на гръцкото духовенство.

* Забелязва се преливане на издателския потенциал от един към друг издателски център, и особено към столицата на империята Цариград, който през петдесетте — седемдесетте години на миналия век се превръща в крупно културно и духовно средище на българите. В него пребивават такива големи издатели на нашето Възраждане като Иван Богоров, Драган Цанков, Петко Р. Славейков, хаджи Димитър Паничков, Петър Пантелеев Карапетров. За периода 1857 — 1875 г. в Цариград са отпечатани 535 български книги. Първата българска печатница, изработила българска книга в годината на основаването си — 1842, е на Ставраки Игнатиев и Константин Огнянович под името печатница “Тру-

долюбива пчела”, станала впоследствие собственост на Т. Дивитчийн¹⁷.

Автор на идеята за формиране на Цариград като културно и духовно средище на българите е Неофит Хилендарски Бозвели. Тази идея е подхваната от българската колония в имперската столица, от видни представители на нашата възрожденска интелигенция. Така през 1857 г. Драган Цанков организира книжовното дружество “Община на българската книжнина”, започнало издаването на сп. “Български книжици” (1858 — 1862). През август 1864 г. е било основано Българско книжовно дружество¹⁸. На 6 март 1866 г. в метоха на българската църква в квартал Фенер възниква идеята за учреденото месец по-късно българско читалище, модел за което вече е имало в други български градове — Свищов, Лом, Шумен. Културните институции в Цариград стават предпоставка за развитие на книжовността и издателската дейност на пребиваващите там българи.

По подобен начин се формират и издателските центрове в Румъния — Букурещ и Браила, където се съсредоточават значителни маси от българи. Сред тях са представители на революционната емиграция, учители, вестникари, свещеници, издатели на книжнина с учебен и религиозен характер. Подгонен от турските власти в Цариград, в Браила се озовава известният вече печатар и издател хаджи Димитър Паничков. В този румънски град той издава и печата до Освобождението за периода 1867 — 1877 г. петнадесет вестника и 31 книги.

Примерът с хаджи Димитър Паничков ни отвежда към общото заключение за още една важна характеристика на възрожденския издателски център на българите — бил той на територията на България или извън нейните предели. Издателят през Възраждането е в много случаи и полиграфист, и собственик на печатницата, и неин ръководител.

* Издателите от някои центрове, както това става с Любен Каравелов, Христо Ботев, Киро Тулешков, до Освобождението правят опит да обвържат своята дейност с полиграфически мощности в чужбина, като разчитат по този начин да повишат качеството на продукцията и да снижат тяхната себестойност. Показателен е примерът със свищовеца Янко Ковачев, който с подкрепата на брат си Никола създава съвместно с пловдивския книгоиздател Христо Г. Данов сдружение, имащо характер на издателско-полиграфически комплекс под името “Българска печатница на Янко С. Ковачев” (1874 – 1877). Подобен характер има основаното на 3 май 1870 г. първо българско печатарско дружество “Промисление” в Цариград.

* Издателите центрове от вътрешността на империята като Пловдив, Търново, Свищов, Русе, Шумен, Плевен, Ловеч, Горна Оряховица, Велес се превръщат в източници за формиране на сътрудническа мрежа от дописници. Тези сътрудници — учители, издатели, свещеници, търговци отразяват проблемите не само на регионално равнище, а засягат общонационални, обществено значими проблеми — за родното образование, за църковната борба, за националноосвободителните борби и пътищата за политическото освобождение на отечеството.

* Книгоиздателите от различните издателски центрове до Освобождението показват завиден стремеж за обогатяване и разнообразие на своя репертоар. Появяват се талантиливи белетристични и поетични творби, сериозни позиции заема научнопопулярната литература. Определено развитие има и учебната литература, свързана с нуждите на българското образование.

* От петдесетте години на миналия век до Освобождението, когато издателската дейност се разширява, на преден план излиза

личността на издателя. Той вече е ангажиран с големи общественopolитически и културни идеи на своето време. В работата му проличава активна гражданска позиция, желание да печели повече съмишленици и приятели на територията на различни региони от страната. Така действат Неофит Бозвели, Г. С. Раковски, П. Р. Славеиков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Матей Преображенски. За този тип личности с крупни обществени заложи е характерна универсалността и енциклопедичността по отношение на родната книжовност — в даден момент те са автори, друг път апостоли на революционното слово, трети път обикновени пътуващи сред народа книжари или пък издатели и печатари. Нерядко дейците на книжовността са изпълнени с противоречия, мятат се между крайностите на революционното и еволюционно-просветителското, но винаги са готови да отразят големите исторически събития и дори да бъдат участници в тях. Естествено, трудно сравними са пътищата на издателската и книжовната дейност при хора като Раковски, Каравелов, Ботев, Стамболов и, от друга страна, Емануил Васкидович, Христати Павлович, Иван Момчилов, Тодор Шишков, Стоян Маринов¹⁸.

* В характеристиката на издателския център през Възраждането се включва и наличието на културни институции, грижещи се за разпространение, опазване, съхранение и популяризиране на книжовността. Това са читалищата, книжарниците, библиотеките, но освен тях още и редица лица, свързани с разпространението на книгите и периодичните издания, както и дарители на българската книжнина, помоществователи за издаване на вестници и книги, книголюбители с богати за времето си частни библиотеки.

* Важно значение за изграждането на издателските центрове през Възраждането имат и следните фактори:

— Формирането на новобългарския книжовен език

— Развитието на просветното дело и новобългарското образование

— Успешното решаване на църковния въпрос и учредяването на независима българска екзархия

— Създаване на родни културни институции — читалища, книжовници, културно-просветни и благотелни дружества

— Активизиране на книгоразпространението и създаване на книжарници в големите търговски и културни центрове на империята

— Националноосвободителното движение след края на Кримската война 1856 г. и ролята на неговия периодичен печат и книжнина, отразяваща внушителните прояви на свободолюбивия български дух по време на българските легии и четнически прояви

— Учредяването на вътрешната революционна организация, БРЦК и техните последователи до Освобождението около Българското централно благотворително общество, които също създават книжнина с официален и легален характер, а наред с това формират и предпоставки за издателски прояви сред българска емиграция

— Съсредоточаването на българската възрожденска интелигенция в развити в културно отношение региони — Търновско, Габровско, подбалканските и дунавските градове, Пловдивска Тракия¹⁹.

Не по-малко съществени са и допълнителните фактори за оформяне на издателските центрове през Възраждането:

— Богатството на тематични направления при издаването и разпространението на книжнината — учебна и учебно-помощна, художествена, мемоарно-документална; полемичните форми и периодичния печат; жанровете във възрожденската журналистика и публицистика.

— Ускореното развитие на българ-

ската литература с нейното жанрово многообразие в белетристиката, поезията, драматургията, литературната критика през шейсетте и седемдесетте години на XIX век

— Влиянието на преводната книжнина

— Ускореното развитие през същия период на българския периодичен печат със спецификата на неговите проявления в жанрово и тематично отношение

— Създаването на Българското книжовно дружество в Браила, първообраз на бъдещата Българска академия на науките

— Художественото и музикалното изкуство, архитектурните достижения през Възраждането

— Дарителството

— Първите стъпки на библиотечното и музейното дело, архивното съхранение на литературни паметници, документи и материали, свързани с миналото на българския народ и на съответното селище

— Отношението към книгата като свята вещ и национален символ, определящ самосъзнанието на българина

— Постепенно количествено нарастване на издателската продукция от книги и периодика през последните две десетилетия преди Освобождението.

Разглеждайки въпроса за издателските центрове и първите стъпки за оформяне на издателска дейност у нас, не бива да отминаваме необходимостта от внимателно вглеждане в спецификата на книжнината и нейните творци през Възраждането. От една страна се говори за **синкретизъм в съзнанието на българския книжовник** от епоха, от друга — на тази постановка се противопоставя схващането за **творческата еволюция на автора**, неговата способност да дублира “филогенезиса” на естетическия развой²⁰. Втората теза, сочи **три основни “корелации” на възходящо идейно естетическо съзряване** — конкретно-исторически обстоятелства, коефициент на авторския талант и коефи-

циент на полученото (неполученото) системно образование и достъп до чуждите литератури²¹. Нерядко релиозно-проповедническото при формирането и на възрожденския книжовник, и на издателя от тази епоха в частност битува с школко-дидактичното, които обаче при най-добрите представители на възрожденската ни литература са предходен етап от тяхното творческо развитие. Все пак тук следва да се добави, че при наблюдението на литературните процеси в тяхната многоизмеримост и сложност не може да не се държи сметка за ролята на самата личност, за нейната творческа неповторимост и индивидуалност, за нейната проникновеност, понякога надхвърляща рамките на епохата. Само такъв тип личности са способни да създадат първите оригинални творби на родната литература през Възраждането, без да отричаме предварителната подготовка — полученото високо образование, познанията от колежа, университета, духовната академия. Но пред нас има достатъчно примери за български творци от XIX век, чиято подготовка се е извършвала в родните училища, както и по пътя на самообразованието, и в края на краищата самият живот е давал простор на тяхната волеизява за творчество. Това ни напомня за възгледите на Емануел Кант, според когото пространство, време и причинност са механизми на нашия интелект. А както посочва А. Шопенхауер, същината на човека е във вечния стремеж на волята, в нейното задоволяване, в новия ѝ стремеж — и така до безкрайност. Без да абсолютизираме тези схващания, смятаме, че виталният стремеж на българския творец през Възраждането е онзи неутолим подтик, който ражда значимите идеи и оригиналните произведения. Този стремеж, както се вижда и от живота на нашите големи интелектуалци книжовници — Бозвели, Раковски, Каравелов, Ботев и ред други техни

събратя, е съпътстван от низ страдания, но колкото и странно да е на пръв поглед, тези страдания са всъщност и едно състояние на духа, което играе пречистваща роля; то е задължителният катарзис и на книжовника, и на издателя готов да бъде разпнат на своята Голгота, на онзи връх, от който се умира, но само тялом, затова пък творецът успява да съхрани и да направи живи и след себе си своите идеи, да предаде на идващите поколения принципи, смисъл на съществуване, жажда към свободното слово. Съзнанието му, че върши, независимо от всички унижения и беди, нещо спасително за своето отечество, нещо — което формира и калява българската народност и нейната душевност, го кара да поеме рисковете на съдбата без страх, да се втурне в житейското море и да пише, и да издава, и да печата, и да продава книги, от които не само може и да не спечели, но и да загуби понякога цяло състояние. Понякога за нелеката орис, за трагизма му усещанията са болезнено натрапчиви, но от тях лъха и примитивността, и достойнството на твореца, съзнаващ своята мисия. Показателно е отношението на свищовския книжовник и издател Тодор Хрулев, приел сполетялата го мъченическа участ на заточеник и изкупителна жертва спокойно и с ясно съзнание за смисъла на своето страдание:

“Руси 1864 юлия 17. Мариоло аз днес тръгвам за Цариград по сухо. Бог да ми е на помощ и на мене и на тебе — молети са не са кахари какво то иска бог нека тъй стане, тури надеждата си на бога, чи са ни бой той баща той майка и на тебе, и на мене и на милите ни дечица — поздравявам синца ви и отивам със бога. Ако ми прилегни от Варна ще ти пиша. Твой мъж Теодор Т. Хрулев”²².

Когато говорим за формирането на издателските центрове през Възраждането, не бива да отминаваме и една тяхна спе-

цифична черта — обявената, но неиздадена по различни причини литература, която се вписва в общия книжовен процес на епохата и има своето естетическо пространство в духовния живот на онова преломно време²³.

След Освобождението се наблюдава ускорено развитие на издателската и печатарската дейност. Формират се нови средища, обикновено в по-големите градове, които са областни (губернски), окръжия и околийски центрове. В тях се доставя полиграфическа техника, започват да се издават разнообразни по тематика и характер периодични издания. Политическият кипнеж обуславя създаването и на динамичен партиен печат. Започват яростни престрелки между вестниците на консерватори и либерали, в навечерието на Съединението се води остра полемика и между периодичните издания в Източна Румелия за методите и подходите към националното обединение на разпокъсаните от Великите сили български земи; непосредствено след Сръбско-българската война се засилват пререканията между русофилските и русофобските вестници²⁴. Списанията постепенно се профилират в различни области на научното познание. Продължава да излиза “Периодическо списание на Българското книжовно дружество” (1870-1910), а свищовското списание “Промисленост” (1887-1891) е родоначалник на идеята за индустриализиране на България²⁵. С авторитет се ползва елитарното литературно списание “Мисъл” (1892-1907); литературно-научното списание “Труд” (В. Търново, 1887-1892); общественно-политическите списания “Летописи” (1899-1905); “Демократически преглед” (1902-1928); “Българска сбирка” (1894-1915) – издания, които също могат да се определят тематично и като литературни списания. Опит да разчупят рамките на провинциалния литературен живот правят и списанията “Роман”

(Свищов, 1902), “Праг” (Видин, 1898), “Звезда” (В. Търново, 1900), “Библиотека” (Пловдив, 1902-1909). Появяват се и добре илюстрирани научно популярни списания: “Светлина” (1891-1934), познато от седмата си годишнина като “Илюстрация Светлина”. Тематично ориентирани към проблемите на изобразителното изкуство и литературата са списанията “Художник” (1905-1909) и “Художествена култура” (1910-1930).

Централизираната система на родното образование в Княжество България и в Източна Румелия дава основните насоки на издателската дейност, свързана с учебната и учебно-помощната литература след Освобождението. Учебници и помагала продължават да издават вече утвърдени книгоиздатели – Драган Манчов, Христо Г. Данов, Янко Ковачев²⁶. Пазарът за този тип литература е осигурен с държавна поръчка, с която през 80-те години се ангажира Министерството на народното просвещение²⁷.

Заедно с учебната литература в книжовния живот своето полагащо се място заема преводната и оригиналната художествена литература. Сред чуждите автори личат имената на класици в световната проза и поезия – Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевски, Ив. С. Тургенев, Д. И. Писарев, Н. Г. Чернишевски, Н. А. Добролюбов, Уилям Гладстон, Гюстав Флобер, Емил Зола, Виктор Юго, Александър Дюма – баща и син, Шекспир, Ж. Ж. Русо, Уолтър Скот, Байрон, Дикенз, Даниел Дефо, Джонатан Суифт, Лесинг, Гьоте, Шилер, Хайнрих фон Клайст, Херман Зудерман, Артур Шопенхауер, Фридрих Ницше, Ханс Кристиан Андерсен.

Към края на XIX век преводната книжнина нараства. Издават се автори от Ренесанса, Класицизма, Века на просвещението, Романтизма, Реализма, Натурализма, Модернизма, без определен диференциран подбор на школи,

направления и литературни периоди. Предпочитат се белетристичните жанрове – сборник разкази, повести, романи, а също и драматургичните жанрове – трагедия, комедия, драма. В много случаи дори и западноевропейската литература се превежда опосредствано – от руски. В превода на прозата и поезията се намесват добре подготвени български автори – поети, прозаисти, които осъществяват на дело творчески подход при отделните преводи. Постепенно се подобрява графичното оформление на книгата, нейното полиграфическо изпълнение, започва да се използва и твърдата подвързия²⁸.

Извършва се диференциране на печатарската професия от издателската дейност, с която започват да се занимават разпространителите на книжнина. Така книжарят става и издател на книгата, като се грижи за нейното производство от съставителството и редактирането до излизането ѝ като краен продукт, и същевременно е и книжар, пласър на тиража, рекламен агент. Това налага този нов своеобразен хибриден тип издател-книжар да притежава солидни книжовни познания, а заедно с това и търговски усет за продажбите и търсената литература. В основните книгоиздателски центрове на страната се създават значителен брой книжарници. Като такива центрове се оформят големите и съсредоточили значителен брой интелегенция градове – София, Пловдив, Русе, Търново, Шумен, Свищов, Варна, Сливен, Стара Загора, Плевен. В столицата се печатат значителна част от книгите и периодичните издания, като техният брой прогресивно нараства от началото на века. За това спомага и солидната за времето си полиграфическа техника – наборните лентотипни машини, ротационните и полуротационните машини с ролно подаване за вестниците, новата книговезна техника.

Българският издател намира реализация за своите професионални стремежи

в нова следосвобожденска България благодарение на подкрепата, която получава в семейството и разчитайки на родовата приемственост²⁹. Така се раждат известните фамилни издателства Чипеви, Игнатови, Юрукови, Ал. Паскалев. В провинцията има и други издатели, собственици на печатници, които развиват възрожденските традиции в издателската дейност и вписват в актива си значителна по количество издателска продукция — хаджи Димитър и Асен Паничкови в Свищов, Киро Тулешков в Търново, Нестор Жейнов, Спиро Гулабчев и Д. М. Дробняк в Русе, Христо Г. Данов и Драган Манчов в Пловдив, Христо Н. Войников във Варна, Петър Глушков във Варна и София, Спас Попов в Шумен, Янко С. Ковачев в София, Хр. Г. Бъчваров в Русе и София³⁰. Първият начален компонент в издателската верига — българският автор, все още е с нерегламентиран статут в родното законодателство. В началото на XX век продължава да е открит въпросът с неговата закрила, с отношението на държавата и издателите към литературния му труд, с авторското му възнаграждение³¹.

Независимо от всички трудности, които възникват пред творците на книжовността, може да направим заключението, че в средата на XIX век вече се създават условия за формиране на издателски центрове както сред живеещите в емиграция българи, така и във вътрешността на Османската империя. Процесът на формирането им продължава с ускорени темпове след Освобождението и те постепенно се превръщат в центрове на издателска и печатарска дейност, където работят вече изтъкнати автори, издатели, печатари и книгоразпространители. Българският издател прави решителни опити да се вмести в контекста на европейското културно пространство. Дял за това имат и централите на издателска дейност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Петканова, Д. Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, с. 229.

² Цит. съч., с. 384.

³ Цит. съч., с. 230.

⁴ Данчев, Г. Симбиоза на жанровете в творчеството на някои писатели от Търновската книжовна школа. – В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Паметници, поезика, историография. В. Търново, 1994, с. 18.

⁵ Хайнц Миклас. Къде са отишли Парорийските ръкописи. – В: цит. сб. Търновска книжовна школа, с. 29.

⁶ Петканова, Д. Цит. съч., с. 231.

⁷ Пак там.

⁸ Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 1. С., 1976, с. 567.

⁹ Цит. съч., с. 570.

¹⁰ Паисий Величковски и неговата книжовна школа. В. Търново. [Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”], 1994, с. 162-180.

¹¹ Стоянов, М. Топографията на българската книжнина. – В: Стоянов, М. Букви и книги. С., 1978, с. 145.

¹² Цит. съч., с. 147.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пенев, Б. Цит. съч., с. 216-217.

¹⁵ Христов, Г. Свищов в миналото 86-1877. Свищов, 1936, с. 18.

¹⁶ Пенев, Б. Цит. съч., с. 225.

¹⁷ Тилева, В. Българско печатарско дружество “Промишление” в Цариград 1870-1885. С., 1985, с. 65. Книгата, която е отпечатана през 1842 г. в цариградската печатница “Трудолюбива пчела”, е славянобългарският календар на Константин Огнянович.

¹⁸ Някои въпроси относно характеристиката на книжовните центрове през Възраждането са разгледани в книгата ми “Организация на издателския процес. История и съвременни аспекти на издателската дейност в България XIX-XX век”. [Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”], В. Търново, 1994, 120 с.

¹⁹ По този въпрос виж изследването на Николай Генчев “Българска възрожденска интелигенция”, С., 1991, с. 118. Авторът говори за “духовна периферия” със слабо присъствие на родната ни интелигенция. Водещи през XV-XVII в. райони в Западна България, според автора, които са били книжовни центрове (София и Софийските манастири, Рилският манастир, манастирът “Варовитец” в Етрополе, Осоговският манастир) през епохата на Възраждането постепенно стават “духовна периферия” (с. 107).

²⁰ Радев, Ив. Паратекстът и художествената творба през Възраждането. С., 1993, с. 96

²¹ Радев, Ив. Цит. съч., с. 97.

²² НБКМ – БИА, П В 8567.

²³ Радев, Ив. Погребаните книги на Възраждането. В. Търново, 1994, с. 12.

²⁴ Гергова, А. Книжнината и българите XIX – началото на XX век. С., 1991, с. 149-151.

²⁵ Гергова, А. Цит. съч., с. 150.

²⁶ Цит. съч., с. 152.

²⁷ Пак там.

²⁸ Георгиев, Л. Организация на издателския процес. История и съвременни аспекти на издателската дейност в България XIX-XX век. В. Търново, 1994, с. 59.

²⁹ Гергова, А. Съдбата на българския автор. – Издател, 2, № 1, 1995, с. 13.

³⁰ Георгиев, Л. Цит. съч., с. 23-35.

³¹ Гергова, А. Цит. съч., с. 13.

